

mus „kapitalistického veřejného mínění“ vydávají za projev skutečného demokratického a „svobody ducha“, zatímco monismus „socialistického veřejného mínění“ považují za nivelizaci myšlenek a názorů v socialistické společnosti.

V podmínkách rozvinutého socialismu veřejné mínění rozšiřuje a prohlubuje svůj vliv na mnohé důležité oblasti života společnosti. Tato skutečnost našla svůj odraz v Ústavě SSSR. Nejméně 9 ze 174 článků Ústavy je přímo spojeno s upevněním úlohy mínění lidu ve společenském životě.

V závěru poslední kapitoly najdou čtenáři přehled nejvýznamnějších sociologických pracovišť, která se zabývají výzkumem veřejného mínění v jednotlivých socialistických státech. Autor zde též charakterizuje některé zkušenosti z jejich práce a ze vzájemné spolupráce vědců, kteří se zabývají problematikou výzkumu veřejného mínění. Materiálním základem sblížení bratrských zemí je hospodářská spolupráce socialistických států v rámci socialistické ekonomické integrace. V souvislosti s procesem neustálého sblížování zemí socialismu vyvstává potřeba úplněji rozpracovat a využívat ideologické a sociálně psychologické komponenty integrace, tj. rozvoj socialistického vlastnictví a proletářského internacionalismu.

Základních výsledků v tomto směru bylo již dosaženo. Tvůrčí rozvoj tezí klasiků marxismu-leninismu podnítl vytvoření *obecné koncepce* podstaty veřejného mínění, jeho významu v podmínkách socialismu, forem a metod jeho vyhodnocování pro potřeby komunistické strany a socialistického státu.

Autor nejdůležitější myšlenky této obecné koncepce shrnuje do následujících tezí: Hodnotící soudy lidí jsou podmíněny jejich základními potřebami a zájmy v systému společenské dělby práce, příslušností k určité sociálně demografické skupině. Při analýze veřejného mínění je tedy nutné vycházet především z třídního vědomí mas. S rostoucími úspěchy při výstavbě socialistické společnosti se stírají hlavní sociální rozdíly mezi základními společenskými skupinami a urychluje se proces formování stejnorodé společnosti. Vytvářejí se reálné objektivní předpoklady pro formování jednotného veřejného mínění. Zkušenosti socialistických zemí ukazují, že úloha veřejného mínění v podmínkách budování socialismu vzrůstá. Zvláště silně se jeho úloha projevuje v politické, ekonomické a duchovní oblasti, v boji za výchovu nového člověka, za upevnění socialistické zákonitosti a komunistické morálky, v neustálém zdokonalování řízení všech sociálních procesů. V tomto kontextu definuje autor veřejné mínění jako „vyjádření vztahu pracujících k rozhodnutím a skutkům strany a řídicích orgánů, je to forma hodnocení významných sociálních procesů a společenských událostí masami“ (s. 209).

S růstem významu veřejného mínění roste i důležitost jeho komplexního výzkumu. „V podmínkách socialismu“, píše v závěru své práce autor, „se veřejné mínění zkoumá a využívá v zájmu celé společnosti, různých sociálních skupin, které ji tvoří, tj. v zájmu sovětského lidu. A to dává vysoký občanský smysl a velkou sociální odpovědnost všem výzkumům, které jsou spojeny s analýzou hodnotících názorů sovětských lidí“ (216).

Nová kniha V. S. Korobejnikova je přínosem nejen z hlediska popularizace vědeckého bádání v oblasti analýzy společenského vědomí, ale i z hlediska dalšího rozvoje a rozpracování teorie veřejného mínění a metodologie jeho výzkumu. Díky svěžímu jazyku, srozumitelnému a přitom přesnému výkladu a obsahu, bohatému na konkrétní příklady výsledků z výzkumů veřejného mínění, je kniha velmi čtivá. Jejím nesporným kladem je také skutečnost, že obsahuje řadu diskusních otázek a zajímavých podnětů, jež dávají prostor pro reflexi odborníků, kteří se věnují problematice společenského vědomí a výzkumu veřejného mínění.

Zdeněk Zálžs

Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik 1981 (Ročenka pro sociologii a sociální politiku 1981)

Berlin, Akademie-Verlag 1981, 437 s.

V roce 1980 zahájil Ústav pro sociologii a sociální politiku Akademie věd NDR vydávání *Ročenky pro sociologii a sociální politiku*, reprezentativní publikace, shrnující hlavní výzkumné výsledky sociologie v NDR, informující o organizaci vědeckého života, odborných setkáních, badatelských programech a zveřejňující recenze nové literatury. V této tradici pokračuje i nové vydání Ročenky za r. 1981.

Ročenka je opět rozdělena do tří částí, z nichž první obsahuje soubor rozsáhlejších článků a studií, druhá je věnována přehledovým studiím a zprávám o vědeckých setkáních a třetí pak zahrnuje recenze domácí i zahraniční literatury. V příloze čte-

nář najde statistický dodatek, uvádějící časové řady vybraných ukazatelů sociální statistiky, cizojazyčná resumé hlavních statí, seznam autorů a pečlivě zpracovaný jmenný rejstřík.

Páterí Ročenky je 14 statí v její prvé části, zaměřených na základní témata sociologického výzkumu v NDR — na problémy formování socialistického způsobu života, vývoj a reprodukci třídní sociální struktury, zdokonalování sociální politiky, kritické hodnocení buržoazní sociologie a zdokonalování metodického aparátu sociologické empirické analýzy. Zhruba polovina studií se zabývá obecně teoretickými a pojmovými otázkami, druhá polovina je pak věnována užším a konkrétněji formulovaným tématům, metodám a technikám výzkumu a přehledovým informacím.

Kolektiv autorů, vedený J. Rittershausem, předkládá *tezí k výzkumu společenské aktivity a jejího významu pro formování socialistického životního způsobu*. Společenská aktivita je podstatnou složkou a důležitým ukazatelem socialistického životního způsobu jak v pracovní, tak i v mimopracovní sféře. S rozvojem socialistické společnosti se stále více stává jednou ze základních lidských potřeb. Vědeckotechnický pokrok a prohlubování socialistického charakteru práce rozšiřují možnosti uplatnění společenské aktivity a kladou vyšší nároky na její organizaci. Je třeba vytvářet územní podmínky pro účelné řešení vztahu mezi individuálními a společenskými formami organizace volného času.

O *vývoji marxisticko-leninské sociologie v ČSSR v období budování socialismu* informuje příspěvek R. Richty a V. Cirbese. Z pera československého autora je i další příspěvek, v němž B. Filipcová pojednává o *socialistickém životním způsobu a formování socialistické osobnosti*. Utváření nového člověka, vycházející především ze změn potřeb a činností, je dlouhodobým a obtížným úkolem. Vztah mezi změnami osobnosti a životního způsobu je oboustranný; osobnost podmiňuje konkrétní formy způsobu života, změny životního způsobu pak na druhé straně modifikují osobnost — a toto působení je primární. Zdůrazňuje se úloha práce a pracovního kolektivu při vytváření nových morálních norem a vzorců chování a vliv nových materiálních a kulturních podmínek na strukturu lidských potřeb.

Příspěvek A. Naumannové se týká *vztahu mezi fyzickou a duševní prací v rozvoji společenské aktivity*. Míra zastoupení tělesných a duševních prvků v konkrétních pracovních činnostech má rozhodující vliv na to, jakým způsobem se po obsahové stránce i z hlediska rozsahu rozvíjí společenská aktivita jejich nositelů. Tento vliv se projevuje nepřímým, v rámci působení řady dalších, souvisejících sociálních faktorů. Společenská aktivita je prostředkem i výsledkem spojení fyzické a duševní práce.

Posledním z řady příspěvků k otázkám životního způsobu je stať G. Kalokové o *teoretických souvislostech mezi socialistickým výrobním způsobem a socialistickým způsobem života*. V rámci výrobního způsobu jako rozhodující determinanty způsobu života patří zvláštní úloha výrobním vztahům, které v podstatě určují historický typ životního způsobu. Nová kvalita způsobu života za socialismu je určována spojením úlohy vlastníka, výrobce i spotřebitele v rámci socialistického výrobního způsobu. Způsob života konkrétní sociální skupiny ovlivňují nejen faktory plynoucí obecně z postavení člověka v socialistické společnosti, ale také činitele charakterizující jeho osobní životní situaci, situaci jeho rodiny a širších sociálních skupin, k nimž přísluší. Přes tuto diferencovanost lze v životním způsobu společnosti NDR rozeznat společné rysy, příznačné pro jednotný socialistický způsob života. Patří k nim 1. likvidace vykořisťování a stejný podíl všech společenských tříd a vrstev na společenském vlastnictví výrobních prostředků, 2. plánovitost a kolektivní charakter společenské práce, 3. získávání prostředků pro reprodukci lidského života jednak individuální prací v národním hospodářství, jednak z fondu společenské spotřeby; spotřeba je založena na individuálních potřebách, 4. životní způsob jednotlivých společenských tříd a vrstev se postupně sblíží.

Tematický okruh příspěvků k výzkumu sociální struktury otevírá zajímavá metodologická stať M. Lötsche a J. Freitag *Sociální struktura a sociální mobilita*. Sociální mobilita je podstatnou stránkou pohybu, vývoje a reprodukce sociální struktury a její analýza je proto nezbytnou součástí výzkumu sociální struktury. Kvalitativní stránku mobilních procesů je možné pochopit jen v rámci analýzy celkové sociální struktury a ve vztahu k jejím určujícím rysům. Izolace výzkumu mobilních procesů od širšího strukturního kontextu, k níž například dochází v buržoazní sociologii při výzkumech profesní mobility, zkresluje skutečnou relaci mezi sociální mobilitou a sociální strukturou. V nejširším smyslu se mobilitou rozumí přechod jednotlivců z jedné skupiny do druhé. Pouze některé z těchto přechodů jsou však sociálně relevantní a mohou být považovány za sociální mobilitu. Je třeba respektovat teoretické důsledky rozlišování mezi individuálním, kolektivním (agregovaným) a globálním aspektem mobility. Autoři se dále zabývají teoretickými hledisky při určování žádoucího roz-

sahu mobility a rozporným vztahem mezi požadavkem společenské mobility a stability.

Vztahy mezi sociální strukturou a osobností se zabývá A. Kretschmar. S využitím výsledků empirického výzkumu ukazuje, že sociální diferenciaci socialistické společnosti se odráží v myšlení a chování příslušníků jednotlivých společenských tříd, vrstev a sociálních skupin trojím způsobem: 1. základní osobnostní typ socialistického člověka nabývá u příslušníků různých společenských tříd a vrstev různých forem, 2. existují osobnostní struktury, jež jsou pro jednotlivé vrstvy a třídy specifické, 3. příslušníci různých tříd a vrstev si osvojují své osobnostní rysy různým způsobem. Stať si dále všímá způsobů, jak osobnost sama ovlivňuje vývoj sociální struktury; mezi tímto vývojem a změnami osobnosti existuje zákonitá korespondence, které autor věnuje bližší pozornost.

Velmi zajímavá stať A. Meiera je věnována *úloze vzdělávacího systému v procesu sblížování a reprodukce společenských tříd a vrstev současné socialistické společnosti*. Vzdělávací systém přispívá ke kolektivní a individuální mobilitě jednak tím, že zvyšuje úroveň všeobecného a odborného vzdělání všech tříd a vrstev, jednak také tím, že vyrovnává šance vzdělání nezávisle na sociálním původu, postavení a pohlaví. Na druhé straně však vzdělávací systém také reprodukuje existující sociální strukturu se všemi rozdíly, které jsou v ní obsaženy. Sociální rozdíly se uplatňují na všech stupních vzdělávacího systému a ovlivňují prostřednictvím celé řady sociálních proměnných celkové studijní výsledky. Vzdělávací systém je tedy jak nástrojem sociálního sblížování, tak také seberekrutace existujících tříd a vrstev.

K Meierově článku jsou připojeny tři krátké diskusní příspěvky, zachycující výměnu názorů mezi M. Lötschem, A. Meierem a H. Steinerem o oprávněnosti a obsahu pojmu kolektivní mobilita. Jejich zařazení nejen že pomáhá objasnit zajímavý problém, ale přispívá současně k oživení publikace.

Na předchozí stať obsahově navazuje neméně zajímavý příspěvek H. M. Nickelové a I. Steinera na téma *Student a rodina — výsledky výzkumů z oblasti sociologie vzdělání*. Na základě bohatého empirického materiálu autoři prokazují, že studijní výsledky i způsob trávení volného času žáků závisí na souboru materiálních i nemateriálních podmínek, jež pro ně vytváří rodina. Kvalita těchto podmínek je v rozhodující míře určována sociálním postavením rodičů, úrovní jejich vzdělání a kvalifikace. Jde o podmínky charakterizované mimo jiné hodnotovou orientací rodiny, jejím spotřebním chováním, způsobem využívání volného času, organizací každodenního života a rodinným klimatem.

Následující skupina příspěvků je věnována některým problémům sociální politiky a metodickým otázkám sociální analýzy. G. Tietze informuje o *obsahu a úkolech sociální politiky v podnicích a kombinátech NDR*. Těžištěm je jednak konkretizace centrálních sociálně politických opatření, jednak formování pracovních a životních podmínek pracujících v souladu se specifickou situací jednotlivých podniků a kombinátů, zabezpečování jednotných a současně diferencovaných podnikových sociálních opatření. Podniková sociální politika je nástrojem uskutečňování sociální funkce podniku a součástí jeho reprodukčního procesu. Týká se především následujících úkolů: 1. zabezpečování základních sociálních práv pracujících v rámci podniku — především práva na práci, 2. zdravotních a pracovních právních stránek hmotných pracovních podmínek, 3. sociálně politických důsledků změn v časovém režimu práce, 4. zdravotní péče o pracovníky, 5. sociálního zabezpečení a sociálních služeb pro pracovníky, 6. péče o specifické skupiny pracovníků, předepsané právními normami, 7. řízení, plánování a financování pracovních a životních podmínek v podnicích. V závěru se článek zabývá úlohou sociologie v přípravě a realizaci podnikové sociální politiky.

Demografických problémů a populační politiky se týká stať D. Meyerové a W. Speignera o *reprodukčním chování různých sociálních skupin v NDR*. Jde o téma, které je vzhledem k populační situaci v Německé demokratické republice v minulých letech velmi aktuální. Jak známo, klesala v NDR — podobně jako u nás — od poloviny šedesátých let natalita do té míry, že se nedařilo zabezpečit ani prostou reprodukci obyvatelstva. Sociálně politická opatření z let 1972 a 1976 tuto nepříznivou tendenci zvrátila, takže od r. 1976 porodnost opět roste. Přes to však zajištění reprodukce obyvatelstva nadále zůstává v NDR závažným úkolem. Stať se opírá o údaje z výběrového statistického šetření rodičů cca 20 000 novorozenců z r. 1978. V teoretické poloze řeší vztah socialistického způsobu života a reprodukčního chování, na základě empirického materiálu pak analyzuje vazby mezi počtem dětí v rodině a sociální příslušností, úrovní vzdělání a kvalifikace matky, vliv sociální pozice rodiny na počet dětí a vzorec reprodukčního chování podle věku matky a jejího sociálního zařazení. Autoři předpokládají, že vztah mezi sociálně ekonomickými poměry

a reprodukčním chováním obyvatelstva je zprostředkován 1. potřebou mít děti, 2. životními podmínkami a 3. hodnotovými orientacemi. Výzkum potvrdil existenci vztahu mezi sociální pozicí rodiny, její aspirovanou velikostí a skutečnou realizací tohoto přání. Počty dětí v rodinách hlavních sociálních skupin se však zásadním způsobem neliší. V tom autoři spatřují projev vytvářejícího se jednotného životního způsobu socialistické společnosti v NDR.

Následující příspěvek J. Boje a R. Grünertové o *konstrukci a cílech systému modelů pro sociálně ekonomickou bilanci peněžních příjmů a výdajů obyvatelstva* přináší zajímavá metodická řešení podkladů pro příjmovou politiku. Autoři navrhuji soustavu modelů, která by dovolila společně s přípravou pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství vypracovat bilanci peněžních příjmů a výdajů obyvatelstva podle sociálně ekonomických skupin, velikosti domácností a příjmových kategorií. Soustavu tvoří 1. demografický model, zobrazující počet a složení domácností podle sociálně ekonomické příslušnosti, 2. model příjmů, dovolující členit příjmovou část bilance podle sociálně ekonomických skupin a velikostních kategorií domácností, 3. model rozdělení domácností a jejich příslušníků podle příjmových skupin a 4. model výdajů, zobrazující výdaje podle příjmových a sociálně ekonomických skupin a za obyvatelstvo jako celek v jeho strukturním členění. Článek stručně charakterizuje konstrukci modelu a uvádí příklad jeho aplikace.

O *možnostech využití statistické metody výběru kovariancí*, navržené původně pro hodnocení medicínských dat N. Wermuthovou, při *výběru a optimalizaci baterií sociálních indikátorů* pojednává příspěvek E. Lautsche a U. Wollgasta. Uvedená multivariační technika, jako jedna z alternativ faktorové analýzy, dovoluje vyhledávat struktury vztahů mezi indikátory a na jejich základě pak činit závěry o vypovídací funkci a postavení jednotlivých ukazatelů — a tedy také o možnostech zdokonalení jejich sítí. Autoři stručně rekapituluji matematický základ metody, ilustrují její užití na praktickém příkladu a porovnávají ji s jinými postupy multivariační statistiky.

Jako poslední je zařazen překlad studie G. V. Osipova *Problémy empirických výzkumů a politická orientace buržoazních sociologů*, převzaté z knihy téhož autora *Teorie a praxe sociologických výzkumů v SSSR*. Jde o velmi informativní kritický přehled o sociologii v USA v šedesátých a sedmdesátých letech jako vědecké disciplíně i jako instituci. Pozornost je věnována roli teorie v empirickém výzkumu amerických sociologů, odvětvím sociologie a odborným specializacím v sociologii USA, výzkumu sociálních problémů současné společnosti USA, formám sociologického výzkumu, občanským postojům a politické orientaci amerických sociologů a v závěru pak současné krizi buržoazní sociologie. Autor ukazuje, že nedostatek obecné vědecké teorie společnosti a pozitivistická výzkumná metodologie vedou k výzkumu pouze dílčích společenských jevů, jež dostatečně nekorrespondují s reálnými sociálními procesy. Podle politické orientace rozlišuje v soudobé americké sociologii směr neokonzervativní, liberální radikální sociologii a avanturistickou levě radikální sociologii.

Příspěvky v 2. části Ročenky, označené jako *Zprávy a referáty*, přinášejí informaci o činnosti *Vědecké rady pro otázky sociální politiky a demografie* v r. 1979, zprávu o VI. zasedání pracovní skupiny *Vliv demografických procesů na sociální strukturu socialistické společnosti* v Neubrandenburgu a výtah z referátů, přednesených na XI. Mezinárodní letní škole marxisticko-leninské filozofie ve Varně v r. 1980 k tématu *Dialektika teoretického a empirického poznání v sociologii*. Dále je zde zařazena rešerše z pera H. J. Ulbricha o *buržoazních koncepcích osobnosti a společnosti* ve světle kritiky marxisticko-leninského výzkumu mládeže. Jde o souhrn obsahu 5 knižních publikací, uveřejněných v NDR v letech 1976–1978 a zabývajících se kritikou západních sociálně psychologických a psychologických koncepcí. Konečně jsou v této části otištěny dvě rozsáhlejší přehledové studie. U. Meierová shrnuje dosavadní diskuse v socialistických zemích k základním problémům sociologie rodiny a G. Pietrzynski systematicky rozebírá pojetí a souvislosti kategorie sociální efektivnost v pracích autorů z NDR a SSSR.

Soubor 13 recenzí, tvořících 3. část Ročenky, zahrnuje informace o nových publikacích sovětských autorů, sociologů z NDR a o několika pracích ze západní, zejména západoněmecké sociologie.

Stejně jako předchozí vydání, poskytuje i *Ročenka pro sociologii a sociální politiku* 1981 dobrý příklad o tematickém zaměření a výsledcích práce sociologů v NDR, zejména při řešení teoretické problematiky, které je věnována více než polovina stránkového rozsahu zveřejněných studií. Skromnější prostor je v Ročence poskytnut analýzám založeným na konkrétních údajích o společnosti NDR, ať už čerpaných ze statistik nebo ze sociologických a sociálně psychologických výzkumů. Nepřiliší vý-

razně je reprezentována i sociálně politická tematika, přestože se přímo podílí na názvu Ročenky. Lze doufat, že v dalších vydáních bude tato problematika zastoupena v širším měřítku a že čtenáři Ročenky se tak budou moci podrobněji seznámit i s konkrétními sociologickými otázkami současné společnosti v Německé demokratické republice. Československý čtenář se znovu přesvědčuje, jak blízká je tato problematika naší situaci, jak podobné jsou úkoly sociologie v obou zemích a jak příznivé jsou proto předpoklady pro spolupráci sociologů NDR a ČSSR.

K rozvoji této spolupráce svým dílem přispívá i *Ročenka pro sociologii a sociální politiku*, která pravidelně zařazuje informace o organizaci a výsledcích sociologického zkoumání i o publikacích v ostatních socialistických zemích. Pro naše čtenáře bude jistě sympatické, že v posledním vydání jsou hned 2 příspěvky z pera československých autorů.

Michal Illner